

VÄÄRIN KÄÄNNETTYJÄ YLEISIÄ SANOJA SUOMALAISSA RAAMATUISSA

Johanan Ben-Israel 5768 — יוחנן בן-ישראל ה'תשס"ח

Vuorilinnan Opintokeskus – <http://www.metzudah.com>
Copyright © Johanan Ben-Israel 2008

Päivitetty 03.02.2008

SISÄLTÖ

	sivu
JOHDANTO	1
TAUSTAA	1
<u>YLEISIÄ VÄÄRIN KÄÄNNETTYJÄ SANOJA JA HÄMÄRRETTYJÄ TERMEJÄ RAAMATUSSA</u>	5
1. laki vs. opetus, toora	5
2. jumalaton, jumalattomuus vs. synnintekijä, vääritys	5
3. epäjumala vs. jumala	6
4. epäusko vs. uskonpuute	7
5. vanhurskas, hurskas, vanhurskaus vs. oikeamielinen, oikeamielisyys	7
6. Jumalan valtakunta, taivasten valtakunta vs. Jumalan kuningaskunta, taivasten kuningaskunta	8
7. enkeli vs. sanansaattaja, lähettäjä	9
8. Jeesus Kristus vs. Ješua HaMašiah, Pelastaja Voideltu, Vapahtaja Voideltu	9
9. helvetti vs. ikuinen tuli, tulijärvi, gehenna	10
10. apostoli vs. lähetetty, lähetti	11
11. evankeliumi, evankelista vs. ilosanoma, ilosanomanjulistaja	11
12. pappi, pappeus vs. kohen, kahanut	12
13. profeetta, profetoida, profetia (vs. navi)	12
14. Herra Sebaot vs. Joukkojen Herra	13
15. turhuus vs. väliaikainen	13
<u>LÄHTEET</u>	13

JOHDANTO

Suomenkielisissä raamatunkäännöksissä on sellaisia uskonnollisessa kielenkäytössä yleisesti käytettyjä sanoja, joita on nykyään vaikea ymmärtää, ja jotkin niistä perustuvat vielä selviin käännösvirheisiin tai tarkoituksellisesti hämärrettyihin alkukielen merkityksiin. Jatkossa käsittelen joitakin tällaisia yleisiä sanoja. Jos sinulla on mielessäsi muita samankaltaisia sanoja ja termejä, voit ilmoittaa niistä, niin lisään ne listaan jatkossa, jos näen sen aiheelliseksi. Kiitos!

Monet näistä väärin käännettyistä sanoista ja hämärretyistä merkityksistä sopivatkin erittäin hyvin uskonnolliseen kielenkäyttöön, joka on usein tekopyhää harrasta lässytystä kristillisillä fraaseilla höystettynä. Kuitenkin näiden hämärrettyjen sanojen oikeiden merkitysten tunteminen antaa todellista syvyyttä Raamatun ilmoituksen ymmärtämiseen ja poistaa sitä käännösten verhoa, joka hämärtää Jumalan Sanan selvää Totuutta. Joitakin raamatunpaikkoja on jopa tarkoituksellisesti vääristetty, jotta ne on saatu sopimaan luterilaisen kirkon oppiin, tästä esimerkkinä voit lukea kirjoituksen DAAVID JA DAAVIDIN POIKA.

TAUSTAA

Palautteessa minua on arvosteltu siitä, että laitan kieliopin selittämään Raamatua ja luen tekstiin sisälle sellaisia ajatuksia kuin itse haluan. Vastaan tähän kritiikkiin toteamalla, että jos haluamme pureutua todella siihen, mitä Raamatun teksti pitää sisällään, meidän tulee lähteä juuri yksittäisistä sanoista niiden omassa tekstiyhteydessään (konteksti) ja määrittää niiden täsmällinen merkitys. Jokaisella sanalla on usein jokin tietty perusmerkitys, minkä lisäksi joidenkin sanojen semanttinen kenttä on erittäin laaja, jolloin sana pitää kääntää eri sanoilla eri kohdissa kontekstin osoittamalla tavalla. Sanojen oikeat käännökset itse kukin voi tarkistaa lähdeluettelon mainitsemista teoksista, jos ei luota tässä kirjoituksessa esitettyihin merkityksiin. Koska raamatullinen heprea on klassinen

kieli, jota ei enää puhuta, jokainen raamatuntutkija joutuu kontekstin ohella turvautumaan myös konkordansseihin, sanakirjoihin, selittäviin targumeihin, juutalaiseen traditioon ja joskus jopa klassisiin käännöksiin (lähinnä *Septuaginta*) luodessaan sanoille täsmällisiä merkityksiä.

Vuosia pelkästään heprealaista Raamattua lukeneena minua usein ärsyttää suunnattomasti se, kun joudun eri yhteyksissä käyttämään suomalaista Raamattua, ja selittämään kuulijoilleni kuinka ylimalkaisesti ja hämärretysti Raamatun teksti on suomeksi käännetty. Opetustilanteissa yleensä käännänkin kaiken suoraan hepreasta. Vain alkukielten sanojen ymmärtäminen oikein antaa Jumalan Sanalle sen valtavan syvyyden, joka käännöksistä puuttuu kokonaan, olivatpa ne kuinka sanatarkoiksi kehuttuja tahansa tai minkä kielisiä hyvänsä.

Yhtenä esimerkkinä tuollaisesta hämärretystä kääntämisestä on kertomus Saaran nauramisesta suomalaisissa vuosien 1933 ja 1992 raamatunkäännöksissä. Kertomuksessa jae 1. Mooses 18:12 on tarkoituksellisesti käännetty väärin kumpaankin kirkkoraamattuun, vaikka jakeen heprea on erittäin helppoa ja selvääkin selvempää! Myös Mirja Ronning omassa käännöksessään 1991 seuraa 1933 käännöstä. Hänkään ei ole halunnut kääntää jae 18:12 oikein lopullisessa suomenkielisessä versiossaan, vaikka sanakohtaisessa erittelyssä yksittäiset sanat on käännetty oikein (niin kuin muissakin jakeissa, tosin useinkaan mainitsematta käännösvaihtoehtoja).

Jakeen 1. Mooses 18:12 alkuosa eri käännöksissä: **“Sentähden Saara naurahti itseksensä...”** (vuoden 1933 käännös), **“Siksi Saara naurahti itsekseen...”** (vuoden 1992 käännös), **“Sentähden Saara nauroi itsekseen...”** (Mirja Ronning 1991). Jakeen alku hepreaksi ja sen sanatarkka käännös: **“... וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ”**, **“(Ja) nauroi Saara sisimmässään...”**. Vain oikein kääntäminen tuo syvyyden tähän kertomukseen Saaran nauramisesta, hänhän kielsi nauraneensa. Saara oli teltassa ja ääneen nauraminen olisi kuulunut ulkopuolelle, kuulihan Saarakin miesten keskustelun teltaan. Saara nauroikin sisimmässään ja saattoi siten kieltää nauramisensa. Herra näki kuitenkin Saaran sydämeen ja sanoi: **“Ei niin, sillä sinä nauroit.”** (1Moos 18:15). Eri käännösten jakeessa 18:12 käyttämää sanaa *‘itsekseseen’* ei voi perustella millään tavalla, koska heprealaisessa tekstissä käytetään sanaa **בְּקִרְבָּהּ**, joka yksiselitteisesti tarkoittaa *‘sisimmässään’* tai *‘sisällään’*.

Itse lähestyn Raamatun tekstiä luonnollisesti hyvin juutalaisesta näkökulmasta: Raamatussa ei ole ainoatakaan merkkiä sattumalta ja jokaisella merkillä on oma täsmällinen tehtävänsä ja merkityksensä. Heprealaisessa Raamatussa on esimerkiksi ensimmäinnan periaate: kun jokin sana mainitaan ensimmäisen kerran, konteksti määrittelee sen perusmerkityksen, joka jatkossakin säilyy hyvin samankaltaisena. Yleisten sanojen kohdalla merkitys vielä syvenee. Monilla sanoilla on hepreassa verbijuuri, jolla on jokin perusmerkitys, näin ei ole koskaan sattumaa, mitä sanaa (eli juurta) missäkin yhteydessä käytetään. Juuriverbin perusmerkitys on useimmilla sanoilla *‘olla jotakin’*, *‘tulla joksikin’* eikä näitä merkityksiä voi erottaa toisistaan. Kääntäjät joutuvat aina päättämään kumpaa käännösvaihtoehtoa käyttävät, jolloin merkityksen syvyys häviää kokonaan käännöksessä. Tästä klassisena esimerkkinä on jakeen 1. Mooses 1:2 alku: **“(Ja) maa oli autio ja tyhjä...”**. Hepreassa käytetään verbiä **הָיָה** – *hājā* *‘olla jotakin’*, *‘tulla joksikin’*. Kukaan ei voi sanoa edes kontekstin perusteella kumpiko on oikeampi käännös – **‘oli’** vai **‘tuli’** – koska merkitykset ovat toisistaan erottamattomat.

Kristillinen maailma ei ole koskaan (joitakin yksilöuskovia lukuunottamatta) arvostanut alkuperäistä Raamatun tekstiä, koska se on kirjoitettu hepreaksi, juutalaisten kielellä – korvausteologian mukaan Jumalan hylkäämän kansan kielellä. Käännöksiin on luotettu ja haluttu luottaa, vaikka onkin aina tiedetty etteivät ne ole kaikilta osin luotettavia. Puhdasta Jumalan Sanaa jopa halveksitaan evankeliumin ja valmiin opin kustannuksella. Vapaidenkaan suuntien raamattukouluissa ei opeteta hepreaa ja raamatuntutuntemusta alkukielillä vaan koulutetaan

hengellisiä johtajia. Kohta seurakunnat ovat täynnä johtajia, jotka haluavat hallita! Tämähän oli jo Korintin seurakunnan ongelma (1Kor 4:8, 2Kor 11:4,20).

Kristityillä teologeilla on aina ollut valtava tarve korostaa kristillisyyden ylivertaisuutta juutalaisuuteen nähden. Kristillisessä teologiassa Uusi testamentti on nostettu Vanhan testamentin edelle. Pelkäästään termi *'testamentti'* on jo harhaanjohtava.

Juutalaisessa raamatuntulkinnassa tekstin kirjaimellinen merkitys on aina kaiken muunkin tulkinnan perusta. Mikään raamatunkohta ei koskaan menetä kirjaimellista merkitystään, siksi mikään tulkinta ei saa murentaa sitä! Lue myös kirjoitus: PARDES – NELJÄ RAAMATUN TULKINNAN TASOA LYHYESTI. Kristillisessä teologiassa taas lähdetään Vanhan testamentin allegorisesta tulkinnasta, jossa kaikki, mikä ei ole historiallista kerrontaa, nähdään vain vertauskuvallisena Uudelle testamentille.

Kristillisen teologian luojat olivat kreikan- ja latinankielisiä kirkkoisia, jotka pohjasivat oppinsa poikkeuksetta kreikkalaisiin ja latinalaisiin raamatunkäännöksiin sekä kreikkalais-roomalaiseen pakanalliseen filosofiaan. Kristilliseen teologiaan on kelpuutettu Aristoteleen ja Ptolemaioksen maailmankuvista lähtien lähes kaikki mahdolliset pakanalliset opit, harhat, mytologia ja filosofiset spekulatiot, mutta ei missään tapauksessa rabbiinisen juutalaisuuden kirjoituksia, jotka on mielletty kristillisessä maailmassa kaikkineen *'laiksi'* ja *'omavanhurskaudeksi'* (katso noista sanoista kohdat 1. ja 5.). Kristilliselle maailmalle juutalaisuus on aina paha, koska sen itsensä luoman teologian mukaan Jumala on hylännyt Israelin, mutta pakanalliset tarinat ja myytit ovat jostakin selittämättömästä syystä hyviä kunhan ne otetaan osaksi kristillistä teologiaa.

Pakanalliset kirkkoisat istuttivat juutalaisuuden parissa syntyneen messiaanisen uskon pakanalliseen juureen ja sanoutuivat kirkolliskokouksensa päätöksillä täysin irti kaikesta, mikä viittasi juutalaisuuteen, ja loivat näin pohjan kristillisyydelle omana uskontonaan (esimerkiksi sapatti hylättiin ja korvattiin sunnuntailla, pääsiäisen vietto muutettiin vanhan pakanallisen juhlan ajankohtaan, keskitalven pakanallisesta valofestivaalista ja keisarin syntymäpäivästä tehtiin äitilapsikultille pyhitetty joulukokous, yms.). Juutalaiset näkevät kristillisyyden jouluihmeen kaikkineen usein niin kuin Ruben Stiller sen kirjassaan SUOMI FINLAND osuvasti kiteyttää: *"Jouluna kahmitte tavaraa, ahmitte itsenne täyteen kinkkua ja sanotte muistelevanne jumalanne pojan syntymää. Sen jälkeen hoette, että joulun alkuperäinen sanoma on uhontunut."*

Perinteisten kirkkojen (katolilainen kirkko ja eri ortodoksikirkot) kristillisuus onkin täyttä pakanuutta neitsyt Maarian, apostolien, enkelien ja pyhimysten rukoilemiseen ja erilaisten kuvien ja ikonien kunnioittamiseen. Luther perkesi omasta teologiastaan räikeimmät epäkohdat, mutta pohjasi oppinsa täysin kirkkoisien kirjoituksiin (Augustinus ym.). Luther näki Sanasta Israelin erityisaseman, jota hän ei kuitenkaan halunnut tunnustaa, koska hänelle kirkko edusti uutta Israelia, jolle kaikki Jumalan lupaukset uudessa liitossa kuuluivat. Juutalaiset olivat Lutherille esimerkkinä Jumalan hylkäämästä kansasta. Juutalaisvastaisten kirjoitustensa, saarnojensa ja kommenttiensa ansiosta Luther ei jää antisemitististen kirkkoisien varjoon. Vaikka luterilainen kirkko onkin virallisesti sanoutunut irti antisemitismistä (vasta vuosikymmeniä holocaustin jälkeen), on juutalaisvastaisuus kuitenkin yksi sen korvausteologisen opin perusta!

Raamatun Sanan selvien totuuksien hautaaminen ja hämärtäminen ihmisten tekemiin teologisiin oppirakennelmiin onkin yksi näkyvimpiä piirteitä kaikissa kristillisissä kirkkoissa, joiden teologia on avoimesti ns. korvausteologiaa. Tänä päivänä varsinkin vapaissa suunnissa ja Israelin ystävyysjärjestöissä puhutaan paljon korvausteologiasta, jota ei oppina hyväksytä, mutta käytännössä mikään kirkko, suunta tai liike ei ole kuitenkaan lähtenyt tarkistamaan oppirakennelmiaan, puhumattakaan siitä, että olisivat lähteneet korjaamaan teologiaansa Raamatun Sanan pohjalta!

Tätä on vaikea ymmärtää kun nykyaikana alkukielten opiskeluun ja Raamatun tekstien tutkimiseen alkukielillä on länsimaissa parhaat mahdolliset edellytykset kuin koskaan ennen ihmiskunnan historiassa ja tämä kenttä on kaikille kiinnostuneille täysin avoin ja vapaa! Vielä satakunta vuotta sitten alkukieliin pääsivät käsiksi (helposti) vain kirkkojen teologit. Vieläkin vaikeammaksi asian ymmärtämisen tekee se, että nämä Raamatun selvät totuudet tulevat esille kaikista käännöksistäkin!

Monet kristityt luulevat, että Ješuan ja apostolien opetus oli jollakin tavalla uutta ja ihmeellisen mullistavaa toisen pyhäkön aikaisessa juutalaisuudessa. Juuri siihen aikaan oli valtava Messias-odotus koko juutalaisessa maailmassa ja vireä juutalainen kulttuuri loi kasvualustan rikkaan tradition kehittymiselle. Ješuan ja apostolien opetus oli täysin toisen pyhäkön aikakauden juutalaisuuden pohjalla ja perustui kaikilta osiltaan sen ajan rabbiiniseen raamatuntulkintaan ja traditioon. Ješua täytti kaikki Messias-odotukset juuri niin kuin kirjanoppineet opettivat ja se aiheutti aikansa hengellisissä johtajissa valtavan kateuden, jonka evankeliumit meille selvästi todistavat.

Jos tarkastelemme Uuden liiton Kirjoituksia rabbiinisen kirjallisuuden valossa, huomaamme, että ne ovat täysin rabbiinisella pohjalla. Kuitenkin rabbiinista kirjallisuutta alettiin kirjoittaa vasta noin vuodesta 200 jKr alkaen. Tämä on osoituksena siitä, että jo Ješuan ja apostolien aikana tuo rabbiininen traditio oli pääpiirteissään olemassa ja kaikkien tuntema elävä osa sen ajan juutalaista kulttuuria. Uuden liiton Kirjoituksissa on paljon yhtäläisyyksiä ja viittauksia sellaisiin juutalaisiin apokalyptisiin kirjoituksiin, jotka eivät ole koskaan kuuluneet heprealaiseen Raamattuun, näitä kirjoituksia kutsutaan nykyisin nimellä *pseudepigrafiset kirjoitukset*. Qumranista löytyneet katkelmat osoittavat, että nuo kirjoitukset kuuluivat kiinteänä osana sen ajan uskonnolliseen elämään.

Juutalaiset ovat aina rakastaneet ja kunnioittaneet Jumalan Sanaa aivan erityisellä tavalla. Kirjanoppineet ovat pitäneet huolen siitä, että Raamatun teksti on pysynyt mahdollisimman muuttumattomana ja sen vuoksi meillä on vielä nykyisinkin erittäin tarkka ja luotettava masoreettinen teksti, joka on lähes identtinen noin 2000 vuotta vanhojen Qumranin luolista löytyneiden raamatullisten Kirjoitusten kanssa. Sen sijaan Uuden liiton Kirjoitukset ovat pian syntymisensä jälkeen joutuneet pakanoiden käsiin ja kuvaavaa onkin se, että kaikki alkuperäiset hepreaksi ja arameaksi kirjoitetut tekstit ovat joko kokonaan hävinneet, hävitetty tai piilotettu. Šaul Pauloksen kirjeisiin on lisätty alku- ja loppukaneetteja ja otsikoita, emme esimerkiksi varmuudella tiedä kenelle Efesolaiskirje on alunperin kirjoitettu. Emme myöskään voi tietää kuinka paljon Uuden liiton Kirjoituksia kirkon taholta käpelöitiin ennen kuin ne kanonisoitiin nykyisin tuntemaamme muotoon Uudeksi testamentiksi (lue kirjoitus UUDEN TESTAMENTIN KÄSIKIRJOITUKSET).

Raamatun mukaan Jumalan Sana onkin uskottu juutalaisille: **“Mitä etuja sitten on juutalaisilla, tai mitä hyötyä on ympärileikkauksesta? Paljonkin, kaikin tavoin. Ensinnäkin se, että heille on uskottu Jumalan Sanat.”** (Room 3:2). Huomaa, että Šaul jatkaa vastaamista tuohon esittämäänsä kysymykseen vasta jakeesta 9:4 alkaen.

Haluankin omalta osaltani tarjota Jumalan Sanan väärentämätöntä maitoa kaikkien suomea ymmärtävien ulottuville niiden sanojen ja käsitteiden kautta, jotka ovat olleet omassa elämässäni tärkeitä Raamatun Sanan kokonaisuuden ymmärtämisen ja syvyyden kannalta. Uskon, että kirjoitukseni auttavat sinua myös heprean ja kreikan opinnoissasi eteen päin. Nyt lopunaikojen suuren eksytyksen kynnyksellä meidän on erittäin tärkeätä palata alkuperäisen Jumalan Sanan Totuuteen, joka on ainoa uskomme perusta ja suunnannäyttävä, ja perata mielistämme pois kaikki se hapatus, mitä Raamattu ei tunne perustui se sitten kuinka vanhaan kristilliseen oppiin, traditioon tai arvostetun kirkkoisän teologiaan tahansa. **“Janotkaa niin kuin vastasyntyneet lapset Sanan väärentämätöntä maitoa, jotta sen avulla kasvaisitte pelastukseen.”** (1Piet 2:2).

En tarkoita, että sinun pitäisi alkaa käyttää tässä kirjoituksessa esitetyistä sanoista niiden sanatarkempia vastineita, vaan tarkoitukseni on kertoa sinulle mitä nuo sanat todella merkitsevät

alkukielissä ja näin syventää Raamatun ymmärtämistäsi.

Suuret kiitokset kaikille niille, jotka ovat antaneet rakentavaa palautetta ja kritiikkiä tämän kirjoituksen aiemmista versiosta. Palautteenne ja kritiikkinne on ollut avuksi ja hyödyksi tämän uuden version muokkaamisessa ja täydentämisessä. Kaikenlainen palaute on edelleenkin tervetullutta. Kiitos!

YLEISIÄ VÄÄRIN KÄÄNNETTYJÄ SANOJA JA HÄMÄRRETTYJÄ TERMEJÄ RAAMATUSSA

Seuraavissa kohdissa vs. tarkoittaa vastaan ja sen jälkeen on 'oikea', siis raamatunmukainen, sanan käänös ja mahdolliset käänösvaihtoehdot.

Kaikilla näillä sanoilla on jo pitkä historia takanaan uskonnollisessa kielenkäytössä ja jotkut niistä ovat alkaneet elää omaa elämänsä Raamatun ulkopuolella itsenäisinä teologisina käsitteinä ja termeinä. Tästä syystä näiden termien ja niiden totuttujen merkitysten kyseenalaistaminen tai uudelleen määrittäminen Sanan pohjalta saattaa joskus aiheuttaa hämmennystä ja jopa pelkoa kaiken sellaisen perinteisen romuttumisesta, jonka oikeellisuuteen on koko ikänsä halunnut uskoa.

Toisaalta näiden sanojen oikeiden merkitysten ymmärtäminen saattaakin avata sinun uskonelämässäsi täysin uudenlaisen näköalan vetämällä syrjään sitä raamatunkäännösten raskasta kristillisyyden verhoa, jonka jälkeen näet monet muutkin asiat paljon selvemmin ja kirikkaammin Jumalan Sanasta! Tätä toivon ja rukoilen.

1. 'laki' vs. 'opetus', 'toora'

Silloin kun hepreankielen sana **toora** (תּוֹרָה – *tōrâ*) on käännetty sanalla 'laki', se on ehdottomasti väärä käänös. **Toora** tulee juuresta (יָרָה – *jārâ*), jolla yhtenä merkityksenä monista on 'opettaa'. Näin **toora**-sanan merkitys on 'opetus', ei 'laki'. Kun Aleksandrian juutalaiset käänsivät heprealaisen Raamatun kreikaksi noin 200 eKr, he loivat tähän *Septuaginta*-käännökseen monelle kreikankielen sanalle uuden, hepreankielen sanaa vastaavan, merkityksen. Heprean **toora**-sanalle otettiin kreikasta vastineeksi sana **nomos** (νόμος – *nómos*), jonka merkitys pakanallisessa kreikassa on 'laki', Raamatussa se kuitenkin tarkoittaa nimen omaan **toora**, HERRAN opetusta, joka sisältää myös yhtenä osana Israelin kansan lainsäädännön, juutalaisessa kulttuurissahan Mooseksen kirjoja nimitetään **Tooraksi**.

Uuden liiton kreikankielisissä Kirjoituksissa käytetään luonnollisesti Septuagintan sanastoa, joka kuitenkin pohjimmiltaan tulee hepreasta. Raamatunkääntäjät perustelevat heprean **toora**-sanan kääntämistä 'laki'-sanalla juuri Septuagintan ja Uuden liiton Kirjoitusten käyttämällä kreikan **nomos**-sanalla. Tässä näkyy kristittyjen teologiien selvä Israel- ja juutalaisvastaisuus, siis kaikki mikä tulee alunperin hepreasta poistetaan käänöksistä ja korvataan pakanallisilla termeillä, jos se suinkin on mahdollista! Näin saadaan alkuperäisen heprealaisen sanan merkitys häviämään tai ainakin hämärtymään. Kuka nyt voisi suomalaista Raamatua lukiessa ajatella, että laki tarkoittaaakin opetusta!

Hepreassa on useita sanoja, jotka merkitsevät lakia, käskyä, säädöstä, todistusta, opetusta, oikeutta, tuomiota, yms. Kaikki nämä sanat esiintyvät psalmissa 119, josta voit opetella ne hepreaksi sanakirjojen kanssa, mutta älä käytä apunasi harhaanjohtavia suomenkielisiä käänöksiä!

2. 'jumalaton', 'jumalattomuus' vs. 'synnintekijä', 'vääräys'

Varsinkin psalmeja suomeksi lukiessa usein tulee vastaan sana 'jumalaton'. Hepreasta tällainen sana kuitenkin puuttuu kokonaan. Raamatun kirjoittamisen aikaan kenellekään ei olisi voinut tulla

mieleen sellainen käsite kuin *'jumalaton'* tai *'jumalattomuus'*. Kaikilla pakanakansoilla oli jumalia, jokaisella paikkakunnalla oli juuri sen paikan jumala, ja jokaisella yksilöihmisellä oli jokin jumala tai jumalia, joita hän palveli ja pelkäsi ja joille hän usein myös uhrasi.

Sana, joka heprealaisessa Raamatussa on aina käännetty suomeksi väärin sanalla *'jumalaton'* on **raša'** (רָשָׁע – *rāšā'*, monikossa רְשָׁעִים – *rēšā'im*). Sanan merkitys on joko *'vääryydessä elävä'*, *'synnintekijä'* tai *'syyllinen'* Jumalan edessä. Vääryydessä elävä ihminen ei kunnioita Jumalan Sanan ohjeita vaan elää tietoisesti Raamatun periaatteiden vastaisesti. Sanaa käytetään erityisesti israelilaisista, jotka elivät vääryydessä ja olivat synnintekijöitä, siis niistä, jotka kuuluivat HERRAN seurakuntaan ja joilla oli tieto Jumalan Sanasta ja jumalallisista periaatteista. Valitettavasti kristillisessäkin maailmassa on lihallisia vääryydessä eläviä ihmisiä, jotka suullaan tunnustavat olevansa uudestisyntyneitä Pyhällä Hengellä täytettyjä Jeesukseen uskovia, mutta vääryydessä vaeltamalla kieltävät uskonsa ja ovat näin synnintekijöitä. Itse olen joutunut juuri tällaisten vääryydessä vaeltavien synnintekijöiden hyökkäysten kohteeksi ja koko perheemme on saanut kokea heidänlaistensa taholta valtavaa painostusta jo vuosikausia. **Raša'** tulee juuresta (רָשָׁע – *rāšā'*), jonka merkitys on lähinnä *'elää vääryydessä'*, *'olla syyllinen'*, ja siitä voidaan johtaa sanat **reša'** ja **riš'a** (רָשָׁע – *rēšā'*, רִשָּׁעָה – *rišā'*), jotka kummatkin merkitsevät *'vääryys'*, *'syntisyys'*.

3. *'epäjumala'* vs. *'jumala'*

Hepreankielessä ei ole lainkaan käsitettä *'epäjumala'*. Hepreassa on kaksi sanaa, jotka tarkoittavat mitä tahansa jumalaa ja niitä kumpaakin käytetään niin Israelin Jumalasta kuin muidenkin kansojen jumalista. Sen sijaan muiden kansojen jumalista voidaan käyttää muitakin sanoja, joita ei koskaan käytetä Israelin Jumalasta, ja niitä käytetään usein halventavassa yhteydessä.

Raamatussa jumala on se, johon joku luottaa, jota hän rukoilee ja jolle hän uhraa, oli sitten kysymyksessä Elävä Jumala, puusta veistetty toteemi tai kullasta valettu sonni.

Hepreassa on kaksi *jumala*-sanaa **El** (אֵל – *ēl*, monikko אֱלִים – *ēlîm*) ja **Eloah** (אֱלֹהִים – *ēlōhîm*, monikko אֱלֹהִים – *ēlōhîm* ja אֱלֹהֵי – *ēlōhê*). Kumpaakin sanaa käytetään mitä erilaisimmissa yhteyksissä. Israelin Jumalaa nimitetään usein sanan **Eloah** monikkomuodolla **Elohim** (אֱלֹהִים – *ēlōhîm*), mutta kuitenkin se mielletään yksiköksi, koska verbi taipuu sen yhteydessä yksikössä. Joskus sitä käytetään myös jostakin tietystä, usein nimetystä, pakanakansan jumalasta, esimerkiksi 1. Kuninkaat 11:33: **'Kemos Mooavin jumala'** (כְּמוֹשׁ אֱלֹהֵי מוֹאָב – *kemôš' ēlōhê mō'āv*).

Muiden kansojen jumalia nimitetään Raamatussa usein *'toisiksi jumaliksi'* (אֱלֹהִים אֲחֵרִים – *ēlōhîm 'āhērîm*). Sana **aher** (אָחֵר – *ahêr*) merkitsee *'toinen'*, *'muu'*, *'vieras'*, ja se tulee juuresta **ahar** (אָחַר – *ahâr*), jonka perusmerkitys on *'viipyä'*, *'viivytellä'*. Samasta juuresta tulee myös sana **ahar** (אָחַר – *ahâr*), joka puolestaan merkitsee *'takana'*, *'jäljessä'*, *'jälkeen tuleva'*. Näin vieraat jumalat ovat aina todellisen Elävän Jumalan jäljessä ja takana. Vierailta jumalilla on paljon haukkumanimiä, joista mainitsen tässä kuitenkin vain yhden, **elil** (אֵלִיל – *ēlîl*), sen merkitys on lähinnä *'turha'*, *'arvoton'*.

Muissakin seemiläisissä kielissä sana *'jumala'* muodostetaan samasta juuresta kuin hepreassa (אֱלֹהִים – *ēlōhîm*). Itäisessä Syyrian ja Babylonian arameassa jumala on אֱלָה – *alâh* (määräinen muoto אֱלָהָא – *alâhâ*, monikko אֱלָהִין – *alâhîn*). Läntisessä Samarian ja Juudean arameassa jumala on puolestaan אֱלָה – *alâh* (määräinen muoto אֱלָהָא – *alâhâ*, monikko אֱלָהִין – *alâhîn*). Raamatullisessa arameassa (Daniel, Ezra, Jeremia) ja Targumeissa käytetään läntisen aramean muotoja. Silloin kun tarkoitetaan Israelin Jumalaa, on sana yleensä yksikön määräisessä muodossa אֱלָהָא – *alâhâ*,

mutta ei monikossa niin kuin hepreassa, paitsi kerran, Jeremian kirjan ainoassa arameankielisessä jakeessa Jer 10:11 (monikon määräinen אֱלֹהֵי – *ʾēlāhajjâ*). Arabiassa jumala on اَللّٰه – *ʾilāh*, sen määräinen muoto on اَللّٰه – *ʾallāh*, joka nykyisin tarkoittaa islamilaisessa kulttuurissa Allahia ja kristillisessä kulttuurissa Jumalaa. Kreikassa jumala on **theos** (θεός – *theós*) ja latinassa **Deus**.

Suomenkielen sana *‘jumala’* on ollut pakanallisena aikana Ukko-ylijumalan nimitys. Nykyisin jumala sanana kuitenkin heijastelee melko tarkasti heprean **Eloah**-sanana merkitystä. Hepreassa **Eloah** tai sen monikko **Elohim** ei ole nimi, vaan käsite *‘jumala’*, mikä tahansa jumala. Tästä syystä käytän suomessa sanoja Jumala ja jumala. **Eloah-** ja **Elohim-**sanojen käyttöä suomenkielessä vaikeuttaa niiden vaikea taivutettavuus *h-* ja *m-*loppuisina, vertaa kohtaan 8.

4. *‘epäusko’* vs. *‘uskonpuute’*

Hepreankielessä ei ole lainkaan käsitettä *‘epäusko’*. Ihminen joko uskoo tai ei usko. Jos ihminen ei usko, hänellä ei ole uskoa, siis häneltä puuttuu usko! Indoeurooppalaisissa kielissä, joihin kreikkakin kuuluu, sanojen merkitys voidaan muuttaa päinvastaiseksi liittämällä sanan alkuun erityinen etuliite. Hepreassa tällaista sananmuodostusta ei tunneta. Suomessakin *‘epä’*-alkuiset sanat ovat täysin keinotekoisia käännöslainoja ruotsista, saksasta, kreikasta, latinasta ja nykyään lähinnä englannista.

Hepreassa *‘usko’* on **emuna** (אמונה – *ʾēmūnâ*), sanalla on myös merkitys *‘uskollisuus’*, näin usko ja uskollisuus ovat aina toisistaan erottamattomat! Usko tulee juuresta **aman** (אמן – *ʾāmán*), jonka perusmerkitys on *‘olla uskollinen’*, *‘olla luotettava’*. Juuresta on johdettu myös sana *‘aamen’* (אמן – *ʾāmén*), joka merkitsee *‘totisesti!’*, *‘tosi’*, *‘oikea’*. Myös kreikassa *‘usko’* ja *‘uskollisuus’* on sama sana **pistos** (πιστός – *pistós* tai πίστις – *pístis*). Siitä voidaan *â*-etuliitteellä muodostaa päinvastainen **apistos** (ἄπιστος – *ápidstos*) *‘epäusko’*, joka vastaa nykyheprean ilmaisua *‘uskonpuute’* (חסרון אמונה – *ḥesrôn ʾēmūnâ*).

Itse en käytä sanaa *‘epäusko’*, vaan puhun mieluummin heprealaisittain uskon puuttumisesta. Uuden liiton Kirjoituksissa, jotka ovat säilyneet meille vain kreikankielisinä käsikirjoituksina, käytetään kreikan **apistos**-sanaa niin oudosti, että joistakin jakeista tulee täysin käsittämättömiä, vaikka ne olisi käännetty sanatarkasti oikein. Mainitsen tällaisista jakeista vain yhtenä esimerkkinä Raamattu Kansalle -käännöksen jakeesta Markus 9:24: **“Heti lapsen isä parahti: ‘Minä uskon! Auta minun epäuskoani!’”** Tämä jae on todellakin käännetty teknisesti oikein! Hepreaksi jaetta ei voi kääntää vastaavasti, vaan kaikissa heprealaisissa käännöksissä pojan isä sanoo: **“Minä uskon! Auta minua uskonpuutteessani!”** Koska Uuden liiton Kirjoitusten kreikka pohjautuu Septuagintan kautta hepreankieleen, itse kääntäisin **apistos**-sanana heprealaisittain käyttäen suomessa sanaa *‘uskonpuute’* tai puhuisin yksinkertaisesti uskon puuttumisesta.

5. *‘vanhurskas’*, *‘hurskas’*, *‘vanhurskaus’* vs. *‘oikeamielinen’*, *‘oikeamielisyys’*

Jo lapsena ihmettelin, mistä sana *‘vanhurskas’* on peräisin. Päättelin sitä yhdyssanaksi sanoista vanha ja hurskas. Kuitenkin minulle jäi epäselväksi se, mitä *‘vanhurskas’* oikeastaan suomeksi tarkoitti, koska en ymmärtänyt *‘hurskas’*-sanana merkitystä. Tiesin kyllä uskovana kodin lapsena termin *‘vanhurskas’* merkityksen uskonnollisessa kielenkäytössä, mutta en tiennyt miksi joissakin yhteyksissä Raamatussa käytettiin sanaa *‘hurskas’*, joka kuitenkin piti mielestäni ymmärtää merkityksessä *‘vanhurskas’*. Eniten minua lapsena kiusasi juuri näiden kahden sanan täsmällinen ero, ja oliko niillä ylipäätään mitään eroa! Jotenkin vain koin lapsen mielessäni vanhurskauden hurskautta paremmaksi, eikä tämä sävyero sanojen välillä ole hävinnyt vielääkään suomalaista

Raamattua lukiessa.

Kun sitten Uuden testamentin Raamattu Kansalle -käännös ilmestyi vuonna 1999, tiesin tarkasti mikä hepreankielen sana suomalaisen 'vanhurskas'-termin pohjalla on. Luin uutta sanatarkaksi mainostettua raamatunkäännöstä valtavalla innolla, mutta jouduin pian pettymään. Raamattu Kansalle -käännöksessä käytetään edelleenkin sekä 'vanhurskasta' että 'hurskasta'. Olen jopa sitä mieltä, että 'hurskas'-sanalla vähätellään Jumalan palvelijan oikeamielisyyttä HERRAN edessä, esimerkiksi jakeessa Matteus 2:25: "**Jerusalemmissa oli mies, jonka nimi oli Simeon. Tämä mies oli hurskas ja jumalaapelkäävä. Hän odotti Israelin lohdutusta, ja Pyhä Henki oli hänen päällään.**" Vastaavia esimerkkejä on lukuisia, tässä vain pari jaetta Matteus 1:19 ja Luukas 1:6. Ovatko nämäkin taas yhtenä esimerkkinä kristittyjen raamatunkääntäjien ja teologien juutalaisvastaisuudesta?! Miksi kääntäjät eivät halua sanoa Šim'onia, Joosefia, Zekarjaa ja Eliševaa reilusti 'vanhurskaiksi'?

Hepreassa suomen 'vanhurskasta' ja 'hurskasta' vastaa yksi ainoa sana, **tsaddiq** (צַדִּיק – *šaddîq*), jonka merkitys on lähinnä 'oikea', 'oikeamielinen', 'oikeassa oleva', 'oikein elävä'. **Tsaddiq** tulee juuresta **tsadaq** (צָדַק – *šāḏāq*) 'olla oikeassa', 'olla oikein'. Juuresta voidaan johtaa myös sanat **tsedeq** ja **tsedaqa** (צֶדֶק – *šēdeq*, הַצֶּדֶק – *šēḏāqâ*), jotka kummatkin merkitsevät 'oikea', 'oikeamielisyys', 'rehellisyys'. Kreikassa vastaava sana on **dikaio** tai **dikaio**syne (δικαίος – *dikaio*s, δικαιοσύνη – *dikaio*sýnē).

En voi mitenkään ymmärtää miksi uusissakin raamatunkäännöksissä on haluttu säilyttää nuo nyky-suomalaisille minäänsanomattomat termit 'vanhurskas' ja 'hurskas'. Ilmeisesti kääntäjät ovat halunneet käyttää vanhoja termejä juuri siksi, että Raamatun viesti ei saavuttaisi kansamme; kuka nyt haluaisi elää '**oikeamielisesti**' tässä yltäkylläisyydessä ja lihanpalvonnan kulttuurissa! Merkitykseltään hämärretty 'vanhurskaus' on paljon juhlallisempi termi, ja erityisesti uskonnollisempi, siitä mielletystä 'kieltäymysten tilasta', johon monikaan kristitty ei koe kykenevänsä pääsemään omin avuin, eikä usein haluakaan päästä edes HERRAN avulla, koska armo peittää kaiken synnin. Uskovat eivät joudu punnitsemaan päivittäisiä lihallisia tekojaan HERRAN edessä kun he eivät ymmärrä, mitä todellinen 'vanhurskaan' vaellus merkitsee. Senhän tulisi olla '**oikeamielistä**' ja rehellistä vaellusta pyhityksessä Herramme Ješuan edessä kaikessa Totuudessa. Ei omassa voimassa rämpimistä, vaan Pyhän Hengen johdatuksessa tapahtuvaa päivittäistä vaellusta Jumalan Sanan opetuksen mukaan! Tästä aiheesta voit lukea kirjoituksen **KUINKA TULET USKOON JA ELÄT USKOSI TODEKSI**.

Eräs palautteen lähettäjä halusi säilyttää termin 'vanhurskaus' siksi, että se sopii käsitteeseen 'omavanhurskaus' paremmin kuin 'oikeamielisyys'. Raamattu ei kuitenkaan tunne käsitettä 'omavanhurskaus', koska se on Raamatun Hengen vastainen. Ihminen saattaa olla omasta mielestään hyvinkin oikeamielinen, mutta Jumalan edessä tuo oikeamielisyys on saastainen vaate. Koska ihminen ei itse kykene ansaitsemaan oikeamielisyyttään, ei termiä 'omavanhurskaus' tarvita.

6. 'Jumalan valtakunta', 'taivasten valtakunta' vs. 'Jumalan kuningaskunta', 'Taivasten kuningaskunta'

Uuden liiton Kirjoituksissa puhutaan paljon Jumalan kuningaskunnasta. Kuningaskunta on kuitenkin käännetty poikkeuksetta kaikissa tuntemissani suomalaisissa raamatunkäännöksissä sanalla 'valtakunta', joka tulee jo Agricolaalta En halua spekuloida näiden suomenkielen sanojen eroista, mutta sekä hepreassa (מְלֻכּוּת – *malkûṭ*) että kreikassa (βασίλεια – *basileiā*) käytetään sanaa '**kuningaskunta**', kummankin sanan pohjana on kummassakin kielessä luonnollisesti 'kuningas' (מֶלֶךְ – *méleḵ* ja βασιλεύς – *basileús*). Heprealainen sana tulee juuriverbistä (מָלַךְ – *mālák*) 'olla kuninkaana', 'tulla kuninkaaksi'.

En ymmärrä, miksi selvä ‘Jumalan kuningaskunta’ tai ‘Taivasten kuningaskunta’ on aina hämärretty ‘Jumalan valtakunnaksi’ tai ‘taivasten valtakunnaksi’ ainakin kaikissa virallisissa ja yleisesti käytetyissä suomenkielisissä käännöksissä eikä uusin, sanatarkaksi mainostettu Raamattu Kansalle -käännös (1999), tee tämänkään termin kohdalla poikkeusta!

Juutalaisten päivittäisissä rukouksissa ja rukouskirjassa HERRA on Maailmankaikkeuden Kuningas! (מֶלֶךְ הָעוֹלָם – *mélēk hā‘ōlām*). Juutalaiset ovat aina ymmärtäneet HERRAN kuninkuuden Raamatun Sanasta, jossa se on selvästi ilmoitettu, ja HERRAA ylistetään ja korotetaan aina Kuninkaana! Israelissa nautin suunnattomasti synagoogapalveluksesta, jossa saan laulaa sydämeni pohjasta HERRAlleni ja Kunikaalleni sekä rukoilla HERRAN Tuhatvuotisen kuningaskunnan saapumista maan päälle jo meidän päivinämmme. Sitähän Ješua kehottaa anomaankin Isä meidän -rukouksessa (Matt 6:7-13, Luuk 11:1-4). Miksi Suomen kristityt eivät ole koskaan ymmärtäneet tätä asiaa eivätkä halua ymmärtää sitä vielä nytkään kun Israel palaa Luvattuun maahan ja Raamatun profetiat Israelille toteutuvat silmiemme edessä ja näin Ješuan saapuminen Kuninkaana takaisin perustamaan Kuningaskuntaansa Maan päälle on entistäkin lähempänä?! Tämä on minulle valtava mysteeri ja jatkuva ihmetyksen aihe!

7. ‘enkeli’ vs. ‘sanansaattaja’, ‘lähettiläs’

Heprealaisessa Raamatussa ei ole sanaa ‘enkeli’. Sen sijaan hepreassa käytetään sanaa **mal’akh** (מַלְאָךְ – *mal’āk*), joka tarkoittaa ‘sanansaattaja’, ‘lähettiläs’, ‘viestinvälittäjä’. Heprealaisen Raamatun kreikankielisessä *Septuaginta*-käännöksessä heprean **mal’akh**-sanaa vastaa saman merkityksinen kreikan sana **angelos** (ἄγγελος – *ángelos*). Silloin kun Raamatussa puhutaan Jumalan sanansaattajasta, lainattiin latinalaisiin raamatunkäännöksiin kreikan **angelos**-sana muotoon *Angelus*, josta se väännettiin kristillisyyden myötä kaikkiin länsimaisiin kieliin, suomeenkin muodossa ‘enkeli’. Enkeli ei enää heijasta millään tavalla alkukielten merkitystä!

Nykyisissä protestanttisissa maallistuneissakin maissa on jostakin syystä viime vuosina tullut esiin valtava enkeli-innostus. Katolisissa ja ortodoksisissa kulttuureissa enkeli-innostus on ollut vallalla jo noin tuhat kahdeksansataa vuotta. Vaikka maallistunut kristitty ei tunnustaisikaan Ješuaa (tai Jeesusta) henkilökohtaiseksi Herrakseen ja Vapahtajakseen, hän voi kuitenkin selittää innostuneesti uskovansa enkeleihin! Karismaattisissa piireissä levitetään erilaisia enkeli-ilmestyksiä ja enkeleiltä saatuja sanomia, jotka eivät useinkaan perustu Jumalan Sanan Totuuteen. Kehotankin sinua suhtautumaan aina varauksella kaikkiin enkelin välityksellä esiintuotuihin viesteihin ja koettelemaan ne perinpohjin Jumalan Sanalla, koska Herramme Ješua toimii nyt Uuden liiton aikana erityisesti Pyhän Henkensä kautta (esim. Joh 14:15-26). Lue myös kirjoitus MITEN TUNNISTAT HARHAOPIN JA VÄÄRÄN OPETUKSEN.

Jumalan sanansaattajat, jotka ovat palvelevia henkiä, toteuttavat maailmassa nimenomaan Jumalan suunnitelmaa. Eniten Jumalan sanansaattajien tehtävistä kerrotaan Johanenin ilmestyksessä, joka ei kuitenkaan ole varsinainen ‘enkeli-ilmestys’ vaan Ješuan ilmestys, jonka Hän ilmoitti lähettämänsä sanansaattajan kautta palvelijalleen Johananille (Ilm 1:1, 22:16).

8. ‘Jeesus Kristus’ vs. ‘Ješua HaMašiah’, ‘Pelastaja Voideltu’, ‘Vapahtaja Voideltu’

Kristillisessä maailmassa Ješuaasta käytetään poikkeuksetta kreikan ja latinan kautta lainattuja termejä, joilla on monissa kielissä jo pitkä perinne ja historia takanaan. Kaikkien erikielisten nimitysten takana kristillisyydessä on kreikasta latinaan väännetty sanapari *Iēsus Christos*. Kreikassa sanapari on muodossa Ἰησοῦς Χριστός – *jēsūs khristós*, suomalaisissa Raamatuissa *Jeesus Kristus*.

Jeesus on hepreassa muodossa **Ješua'** (יֵשׁוּעַ – *jěšû^{ac}*), se on lyhenne Joosuan nimestä **Jehošua'** (יְהוֹשֻׁעַ – *jehōšû^{ac}*), joka esiintyy esimerkiksi jakeessa Nehemia 8:17 (יֵשׁוּעַ בֶּן-נִינְיָ – *jěšû^{ac} bin-nûn*). Sanan **Ješua'** merkitys on 'Pelastaja', 'Vapahtaja' tai 'Pelastus', sen sijaan **Jehošua'** (יְהוֹשֻׁעַ) tarkoittaa 'HERRA on pelastus'. **Ješua'** tulee juuresta **jaša'** (יָשַׁע – *jāšá^c*), jonka perusmerkitys on 'pelastaa', 'vapauttaa'. Juuresta tulee myös sanat **ješa'** ja **ješu'a** (יֵשַׁע – *jěša^c*, יֵשׁוּעָה – *jěšû^câ*), jotka kummatkin merkitsevät 'pelastus', 'vapautus'.

Kristus tulee heprean sanasta **mašiah** (מָשִׁיחַ – *māšî^{ah}*), joka merkitsee 'voideltu'. Kuka tahansa öljyllä voideltu on **mašiah**. Kuitenkin Jumalan Voidellun yhteydessä käytetään usein sanan määräistä muotoa (הַמָּשִׁיחַ – *hammāšî^{ah}*). Hepreaksi Ješuan koko nimi, joka vastaa suomen termiä *Jeesus Kristus*, on **Ješua' HaMašiah** (יֵשׁוּעַ הַמָּשִׁיחַ – *jěšû^{ac} hammāšî^{ah}*).

Kreikankielisissä Uuden liiton Kirjoituksissa Ješuan hepreankielistä nimeä ei käännetty, vaan väännettiin kreikaksi muotoon **Jeesuus** (Ἰησοῦς – *jěsûs*), joka tulee *Septuaginta*-käännöksestä ja tarkoittaa Joosuaa, **Jehošua'** (näin myös esim. Apt 7:45 ja Hep 4:8). Sen sijaan **mašiah**, joka merkitsee voideltua, käännettiin kreikaksi Septuagintan vastaavalla sanalla **khristos** (χριστός – *khristós*). Latinaan näitä kumpaakaan sanaa ei enää käännetty vaan väännettiin suoraan kreikasta muotoon *Iēsus Christus*. Kun hepreassa **Ješua' HaMašiah** merkitsee 'Pelastaja Voideltu', latinassa *Iēsus Christus* ei enää merkitse yhtään mitään! Mutta sen enempiä englannin *Jesus Christ* kuin suomen *Jeesus Kristus*kaan eivät merkitse mitään!

Suomessa on osittain samat ongelmat heprean sanojen lainaamisessa kuin kreikassakin. Kummastakin kielestä puuttuvat heprean monet ässät (י-z, ס-s, צ-s, ש-š, ש-š) ja oudot kurkkuäänteet (א-^o, ח-h, ע-^c). Kreikankielessä nominit ja nimet taipuvat sijamuodoissa niin kuin suomessakin, mutta hepreasta sijamuodot puuttuvat. Kreikassa heprealaisiin lainasanoihin liitetään usein *s*-pääte, jotta niitä voisi taivuttaa kreikkalaisten sanojen tavoin. Tästä syystä hepreasta lainattu **Ješua'** on kreikassa muodossa **Jeesuus** (Ἰησοῦς – *jěsûs*). Esimerkiksi Johananin ilosanomassa (1:41) **khristos**-sanan heprealaiseksi vastineeksi annetaan kreikkaan väännetty **mašiah**-sana muodossa **messias** (Μεσσίας – *messías*). Tästä kreikkalaisesta väännöksestä tulee suomenkin sana *Messias*, jota jotkut uskovat (itsekin mukaanluettuna) käyttävät Kristuksen sijasta.

Kun suoraan hepreasta lainattuja sanoja on suomenkielessä joskus vaikea taivuttaa, pitäisikö meidän kääntää **Ješua' HaMašiah** suomeksi vaikkapa '**Pelastaja Voideltu**' tai '**Vapahtaja Voideltu**'? Se ainakin tarkoittaisi samaa kuin alkukielessä!

Tietysti kaikki on aina sopimuksesta kiinni. En todellakaan tuomitse niitä, jotka käyttävät Herrastamme nimitystä *Jeesus Kristus*. Haluan vain tuoda esille, mitä Herramme Nimi todella merkitsee ja tarjota sinulle vaihtoehtoja tuon perikristillisen nimityksen tilalle.

9. 'helvetti' vs. 'ikuinen tuli', 'tulijärvi', 'gehenna'

Sana '*helvetti*' tulee germaanisesta mytologiasta eikä sillä näin ole mitään tekemistä Raamatun Kirjoitusten kanssa. Suomenkielessä on kuitenkin omaperäinen sana '*tuonela*', joka kuvaa helvettiä paremmin sitä heprealaista sanaa, joka käsitteen pohjana on, vaikka eihän tuonelallakaan ole pakanallisena sanana mitään tekemistä Raamatun kanssa. Heprealaisessa Raamatussa ihmisen kuollessa hänen sielunsa vaipuu maan alle paikkaan, joka on hepreaksi **še'ol** (שְׁאוֹל – *šě'ól*), ja joka on käännetty aina suomeksi sanalla '*tuonela*'.

Kreikankielisessä *Septuaginta*-käännöksessä heprean **še'ol**-sanalle on otettu vastineeksi kreikan

sana **haades** (ἁδης – *hādēs*). Uuden liiton Kirjoituksissa käytetään niin **haades**-sanaa kuin sen kanssa yhtä yleistä sanaa **gehenna** (γέεννα – *gé’enna*), joka tulee suoraan heprealaisesta käsitteestä *Hinnomin pojan laakso* (גֵּיאַ בְּנֵי הַחַיִּים – *gē ven-hinnóm*) ja sen heprealais-aramaalaisesta lyhenteestä **Gehinnom** (גְּהִינּוֹם – *gēhinnóm*). Fyysisesti tämä *Hinnomin pojan laakso* sijaitsee Jerusalemin vanhan kaupungin eteläpuolella ja se on paikka, jossa israelilaiset muinoin uhrasivat jopa omia lapsiaan vieraille jumalille (esim. Jer 19). Myöhemmin tuossa laaksossa poltettiin kaupungin roskat ja jätteet ja siellä paloi yötä päivää *‘sammumaton tuli’*.

Toisen pyhäkön aikainen termi **gehinnom** tarkoittaa kuitenkin sitä paikkaa, johon joutuvat ne synnintekijät, joilla ei ole osaa tulevassa maailmassa, siis *‘ikuiseen tuleen’*. Ješua osoittaa tämän juutalaisen opin oikeellisuuden käyttämällä sanaa **gehenna** täsmälleen samalla tavalla (Matt 5:29-30, Mark 9:43-48). Itse asiassa Ješuan opetus ikuisesta kadotuksesta on monessa suhteessa hyvin samankaltaista kuin klassisessa rabbiinisessa kirjallisuudessa.

Tarkistin käännöksistä kaikki ne paikat, joissa **haades** ja **gehenna** esiintyvät Uuden liiton Kirjoituksissa. Lähes poikkeuksetta suomalaiset käännökset (1933, 1992 ja Raamattu Kansalle 1999) käyttävät sanaa *‘helvetti’* silloin kun kreikassa on sana **gehenna**, ja sana *‘tuonela’* silloin kun kreikassa on sana **haades**.

Uuden liiton Kirjoituksissa **haades** tarkoittaa aina tuonelaa (siis heprean **še’ol**), johon nyt Uuden liiton aikana uskosta osattomat kuollessaan joutuvat odottamaan viimeistä tuomiota, joka on vasta Tuhattuotisen kuningaskunnan lopussa. Mutta **gehenna** tarkoittaa sitä tulista järveä, joka on valmistettu vain saatanalle ja hänen sanansaattajilleen. Tähän tulijärveen joutuvat myös ilmestyskirjan peto ja väärä profeetta sekä ne, joiden nimeä ei ole elämäkirjassa viimeisellä tuomiolla, ja lopulta siihen heitetään myös tuonela ja kuolema (Ilm 19:20, 20:10, 20:14-15). Uskossa kuolleet – joiden nimi on Karitsan elämäkirjassa – ovat jo ensimmäisessä ylösnousemuksessa, joka alkaa siitä kun Ješua saapuu Kuninkaana Öljymäelle HERRAN päivänä, ja näin he eivät enää ole viimeisellä tuomiolla tuhat vuotta myöhemmin.

Jos **gehenna**-sana pitäisi kääntää suomeksi, korvaisin sen nykyisenä käännöksenä käytetyn germaanisperäisen termin *‘helvetti’* suomenkielisellä käsitteellä **‘ikuinen tuli’** tai **‘tulijärvi’**, jota käytetään Ilmestyskirjassa. Ilmestyskirjan tulinen järvi on mielestäni täysin sama asia kuin muualla Uuden liiton Kirjoituksissa esiintyvä sana **gehenna**, johon kuuluu myös kiinteästi käsite *‘sammumaton tuli’* (Mark 9:43-48, Ilm 20:10). Myös alkuperäisen **gehenna**-sanan säilyttäminen suomenkielisessä tekstissä olisi yksi käännösvaihtoehto, silloin ei tarvitsisi ottaa kantaa siihen, edustaako se Ilmestyskirjan tulista järveä vai ei. Toisaalta suurin osa uskovista ei tunne **gehenna**-sanan taustaa, mutta kuinka moni osaa selittää mitä raamatullinen *‘helvetti’* oikeastaan tarkoittaa ja miten se eroaa tuonelasta!

Tässä vielä ne jakeet, joissa sanat esiintyvät Uuden liiton Kirjoituksissa:

- **haades**, *‘tuonela’*: Matt 11:23, 16:18, Luuk 10:15, 16:23, Apt 2:27, 2:31, Ilm 1:18, 6:8, 20:13-14, sekä joissakin käsikirjoituksissa 1.Kor 15:55.
- **gehenna**, *‘ikuinen tuli’*, *‘tulijärvi’*, *‘helvetti’*: Matt 5:22, 5:29-30, 10:28, 18:9, 23:15, 23:33, Mark 9:43, 9:45, 9:47, Luuk 12:5, Jaak 3:6.

10. **‘apostoli’ vs. ‘lähetetty’, ‘lähetti’**

Moni uskova ei tiedä, että sana *‘apostoli’* tarkoittaa lähettiä. Se tulee latinan kautta kreikasta, niin kuin moni muukin kristillinen lainasana. Kreikassa lähetti on **apostolos** (ἀπόστολος – *apóstolos*), josta se väännettiin latinaan muotoon **apostolus**. Sana tulee kreikan verbistä *‘lähettää’* (ἀποστέλλω – *apostéllō*). Kristillisyyden myötä sana väännettiin latinan ja kreikan kautta muihin kieliin, suomeenkin muotoon *‘apostoli’*.

Hepreassa vastaava sana, lähetti tai lähetetty, on **šaluah** (שָׁלַח – *šālû^{ah}*), oikeastaan se on verbin 'lähettää' (שָׁלַח – *šāláh*) passiivinen partisiippi 'lähetetty', joissakin käännöksissä käytetään samanmerkityksistä sanaa **š^eliah** (שְׁלִיחַ – *š^elî^{ah}*). Apostolit ovat Herran Ješuan lähettämiä todistajia (Apt 1:1-8). Tässä kirjoituksessa en ota kantaa siihen, ketkä ovat Raamatun mukaan lähetettyjä, enkä siihen, millainen erityisasema Ješuan valitsemalla kahdellatoista opetuslapsella on muihin lähetettyihin nähden.

11. 'evankeliumi', 'evankelista' vs. 'ilosanoma', 'ilosanomanjulistaja'

Useimmat uskovat tietävät, että 'evankeliumi' tarkoittaa ilosanomaa ja 'evankelista' on ilosanomanjulistaja. Termit tulevat kreikan sanoista **evangelion** (εὐαγγέλιον – *evanġélion*) 'ilosanoma', 'hyvä sanoma' ja **evangelistees** (εὐαγγελιστής – *evanġelistês*) 'ilosanomanjulistaja' sekä verbistä 'julistaa hyvä sanoma' (εὐαγγελίζω – *evanġelídzō*). Hepreassa 'ilosanoma' on **b^esora** (בְּשׂוֹרָה – *b^ešōrâ*), se tarkoittaa usein hyvää sanomaa ja voitonviestiä sodassa.

12. 'pappi', 'pappeus' vs. 'kohén', 'kahanut'

Sana 'pappi' tulee suomeen mutkien kautta joko kreikan sanasta **presbyteros** (πρεσβύτερος – *presbýteros*), jonka merkitys on 'vanhin', tai latinan sanasta **pāpa**, joka merkitsee 'isä' tai 'paavi'. Sen sijaan 'pastori' tulee suoraan latinan sanasta **pāstor**, jonka merkitys on yksinkertaisesti vain 'paimen'. Pastoria ei sentään vielä esiinny suomalaisissa Raamatuissa, ainakaan tietääkseni.

Suomenkielisissä raamatunkäännöksissä sana 'pappi' esiintyy vain niissä yhteyksissä, joissa sillä tarkoitetaan Aharonia, hänen poikiaan ja miespuolisia jälkeläisiään, jotka palvelivat ilmestysmajassa ja myöhemmin pyhäkössä. Muutaman kerran termiä käytetään myös muista Jumalan papeista tai joskus jopa vieraiden jumalten papeista.

Itse en halua kääntää heprean sanaa **kohén** suomeksi, koska 'pappi' ei millään tavalla kuvaa Aharonin jälkeläisten erityisasemaa Jumalan suunnitelmassa. Heprean sana **kohén** (כֹּהֵן – *kohén*) tulee verbistä **kihén** (כִּיֵּן – *kihén*) 'toimia kohénina'. Siitä voidaan johtaa termi **kahanut** (כַּהֲנֹת – *kah^{an}û^t*) 'pappeus'. Itse käytän kirjoituksissani usein myös pappeuden sijasta heprealaista termiä **kahanut**.

Toisaalta, vaikka 'pappi' kantaa sanana kristillistä painolastia, se on helppo ymmärtää niissä yhteyksissä, joissa sitä Raamatusta käytetään. Siitäkin huolimatta, että luterilaisella tai muunkaan kirkon papilla ei ole mitään tekemistä **kohénien** kanssa. Ongelma onkin juuri siinä, etteivät monet kristityt löydä Raamatusta mitään yhteyttä kirkkojen viroille: papeille, pastoreille, piispoille yms. Näin ainut sana mikä yhdistää papin ja pappeuden Raamattuun onkin ns. leeviläinen pappeus ja leeviläiset papit! Kuitenkaan kristillisen, ihmisten tekemän, virkapappeuden ja leeviläisen **kahanutin** välillä ei ole mitään todellista yhteyttä.

13. 'profeetta', 'profetoida', 'profetia' (vs. 'navi')

Hepreassa profeetta on **navi** (נָבִיא – *nāvî*), se tulee verbistä 'tuoda esille' (נָבַא – *nibbâ*). Juuresta voidaan johtaa myös **nevu'a** (נְבוּאָה – *n^evū^a*) 'profetia'. Kreikkalaisessa *Septuaginta*-käännöksessä ja Uuden liiton Kirjoituksissa profeetasta käytetään sanaa **profetes** (προφήτης – *profētēs*), sekä verbiä 'profetoida' (προφητεύω – *profēteúō*) ja sanaa 'profetoiminen', 'profetia' (προφητεία – *profēteíā*). Suomeenkin vastaavat sanat tulevat latinan kautta kreikasta.

Sana 'profeetta' ei kannata sellaista kristillistä painolastia kuin edelliset sanat, vaikka se tuleekin

pakanallisesta kreikkalaisesta kulttuurista. Itse käytän yleensä sanaa profeetta. Verbillle profetoida ja substantiiville profetia ei ole selkeitä suomenkielisiä vastineita, siksi käytänkin kreikkalaisperäistä verbiä *'profetoida'* ja substantiivia *'profetia'*.

Olen kirjoittanut profetoimiseen liittyvistä asioista enemmän kirjoituksissa PROFETAALISUUS JA VÄÄRÄT PROFEETAT sekä ARVIOITA AIKAMME KRISTILLISISTÄ ILMIOISTÄ JA LOPUNAIKOJEN SUURI EKUMENINEN EKSYTYS.

14. *'Herra Sebaot'* vs. *'Joukkojen HERRA'*

Suomalaisissa raamatunkäännöksissä heprean sanaa **tseva'ot** (צְבָאוֹת – *ṣəvā'ôṭ*) ei ole käännetty silloin kun se liittyy HERRAN Nimeen vaan väännetty muotoon *'sebaot'*. **Tseva'ot** on monikko heprean sanasta *'joukko'*, **tsava** (צָבָא – *ṣāvā*). Raamatun tekstissä usein esiintyvä Herran nimitys **Adonaj Tseva'ot** (יְהוָה צְבָאוֹת – *ʾādōnāy ṣəvā'ôṭ*) merkitsee sananmukaisesti *Joukkojen HERRA*.

Usein kuulee sanottavan, että *'Herra Sebaot'* merkitsee hepreassa *'Sotajoukkojen Herra'*. Kuitenkin heprean sana **tsava** kuvaa mitä tahansa joukkoa, ei pelkästään sotajoukkoa. Sanaa **tsava** käytetään esimerkiksi koko Israelin kansasta sekä mitä erilaisimmista ihmisjoukoista, myös sotajoukoista. Näin onkin perusteltua kääntää **tseva'ot** HERRAN Nimen yhteydessä esiintyvässä genetiivirakenteessa yksinkertaisesti vain joukoksi. Se tarkoittaa kaikkea sitä joukkoa, jonka **HERRA** on luonut ja jonka keskellä ja kautta Hän toimii, tämä joukko pitää sisällään kaikki Jumalaa ylistävät olennot, sanansaattajat, keruvit, serafit ja Jumalan sotajoukot. Itse käytän suomeksi tarkasti käännettyä nimitystä *Joukkojen HERRA*.

15. *'turhuus'* vs. *'väliaikainen'*

Varsinkin Saarnaajan kirjaa lukiessa toistuu käännöksissä usein sana *'turhuus'*. Heprean sana **hevel** (הֶבֶל – *hével*) on käännetty yleensä aina suomeksi *'turhuus'* ja tästä syystä monella on sellainen käsitys, että kaikki elämään luonnollisesti kuuluvat asiat maailmassa ovat turhuutta. Tämän kääntämisen pohjana on latinalaisen *Vulgata*-käännöksen turhuutta tarkoittava sana *vānitās*. Suurin osa maailman raamatunkäännöksistä noudattaa tuota Vulgatan virheellistä tulkintaa.

Juutalaiset eivät kuitenkaan ajattele kaikkia elämään kuuluvia Jumalan säätämiä iloja, suruja ja nautintoja pelkästään turhuutena, koska sanan **hevel** merkitys ei ole turhuus, vaan pikemminkin *'henkäys'* tai *'ohi kiitävä hetki'*. Saarnaaja tuokin esille sen, että erilaiset asiat ihmisen elämässä ovat vain ohi kiitäviä ja väliaikaisia. Luepa Saarnaajan kirja uudelleen korvaamalla sana *'turhuus'* sanalla *'väliaikainen'*, niin se muuttuu sinulle täysin uudeksi kirjaksi!

LÄHTEET

- Abu-Chara, Faruk: ARABIAA YLI RAJOJEN. KIELIOPPI JA HARJOITUKSIA. Ammatour-Press, Helsinki 2004. (Alkuteos: Arabic around the World. Käännös: Pekka Lehtinen ja Bertil Tikkanen)
- Aejmelaeus, Anneli: TÄYTTÄ HEPREAA. JOHDATUS VANHAN TESTAMENTIN HEPREAAAN. Kirjapaja, Helsinki 2003. 3. täysin uudistettu painos.
- Aejmelaeus, Lars: UUDEN TESTAMENTIN KREIKAN KIELIOPPI. Kirjapaja, Helsinki 2003.
- Arffman, Kaarlo: KRISTINUSKON HISTORIA. Edita, Helsinki 2004.
- Ariel, Israel (rabbi): THE HOLY TEMPLE OF JERUSALEM. Temple Institute, Karta, Jerusalem 2005 (hepreakielinen). (2005 אריאל, ישראל, הרב: בית המקדש בירושלים. מכוון המקדש, פרטא ירושלים)
- Armstrong, Karen: A HISTORY OF JERUSALEM. One city, three faiths. HaprepCollins, Lontoo,

Englanti 1997.

- Avi-Yonah, Michael & Kraeling, Emil G.: RAAMATUN MAAILMA. WSOY, Porvoo 1962. (Toimittanut: Aapeli Saarisalo; käännös englannista: Veikko Sahla & Heikki Ilmari Puukko).
- Awde, N. & Smith, K.: ARABIC PRACTICAL DICTIONARY. ARABIC-ENGLISH. ENGLISH-ARABIC. Hippocrene Books, New York, USA 2004.
- Baigent, Michael & Leigh, Richard: KIISTA KUOLLEENMEREN KÄÄRÖISTÄ. Bazar, Helsinki 2006. Käännös: Natasha Vilokkinen.
- *BibleWorks*⁷. Software for Biblical Exegesis and Research. BibleWorks, LLC 2006.
- BIBLIA HEBRAICA STUTTGARTENSIA. תּוֹרָה נְבִיאִים וּכְתוּבִים. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, Saksa 1997.
- BIBLIA SACRA IUXTA VULGATAM VERSIONEM. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, Saksa 1994
- BIBLIA, SE ON KOKO PYHÄ RAAMATTU. VUODEN 1776 KÄÄNNÖKSEN KORJATTU TEKSTI VUODEN 1852 KYMMENENNESTÄ PAINOKSESTA. Raamattutalo Oy, Pieksämäki 1998.
- Boyarin, Jonatan: THINKING IN JEWISH. The University of Chicago Press, Chicago, USA 1996.
- Brown, Francis: THE BROWN-DRIVER-GRIGGS HEBREW AND ENGLISH LEXICON. Hendrickson, USA 2004. 8. painos. (Perustuu teokseen, William Gesenius: HANDWÖRTERBUCH ÜBER DAS ALTE TESTAMENT).
- Camp, John & Fisher, Elizabeth: ANTIIKIN KREIKAN MAAILMA. Otava, Helsinki 2004. (Alkuteos: Exploring The World of the Ancient Greeks; käännös: Jaana Iso-Markku).
- Castrén, Paavo & Pietilä-Castrén, Leena: ANTIIKIN KÄSIKIRJA. Otava, Helsinki 2000.
- CHAMBERS DICTIONARY OF WORLD HISTORY. Toimittaneet: Bruce P. Lenman & Trevor Anderson. Chambers, Edinburgh, Englanti 2000.
- Daniel-Rops, Henri: DAILY LIFE IN PALESTINE AT THE TIME OF CHRIST. Phoenix Press, Lontoo, Englanti 2002. Käännös ranskasta englanniksi: Patrick O'Brian.
- Davidson, Benjamin: ANALYTICAL HEBREW AND CHALDEE LEXICON. Hendrickson, USA 1985.
- Delshad, Ester; Moisiö, Rauha; Santala, Risto & Seppälä, Seppo (toim.): HEPREA-SUOMI SANAKIRJA. Suomen Karmel-yhdistys. Ari-paino, Saarijärvi 1981.
- Dué, Andrea & Laboa, Juan Maria: KRISTINUSKO 2000 VUOTTA. Kirjapaja, Helsinki 1997. Käännös: Maija Pellikka, Jaana Iso-Markku & Kaarlo Arffman.
- Dülmen, Andrea van: MARTTI LUTHER. ELÄMÄ, TEOT JA KIRJOITUKSET. IdeaNova Oy, Turku 2002. Käännös: Panu Savolainen & Jorma Ojala.
- Eisenman, Robert H. & Wise, Michael: THE DEAD SEA SCROLLS UNCOVERED. The First Complete Translation and Interpretation of 50 Key Documents Withheld for Over 35 Years. Element, Shaftesbury, Englanti 1992.
- Elitzur, Yoel: ANCIENT PLACE NAMES IN THE HOLY LAND. PRESERVATION AND HISTORY. The Hebrew University Magnes Press, Jerusalem 2004.
- Engel, Ivan: GRAMMATIK I GAMMALTESTAMENTLIG HEBREISKA. Almqvist&Wiksell, Nacka, Ruotsi 1987. 2. painos.
- ENSIMMÄINEN MOOSEKSEN KIRJA SANA SANALTA HEPREA – SUOMI SEKÄ UUSI KÄÄNNÖS. Käännös: Mirja Ronning ja Lilja Ben-Kiki. Kesset, Jerusalem, Israel 1991.
- Eshel, Hanah: THE DEAD SEA SCROLLS AND THE HASMONEAN STATE. Yad Ben-Zvi Press, Jerusalem, Israel 2004. (Hepreankielinen).
- Even-Shoshan, Abraham (toim.): A NEW CONCORDANCE OF THE BIBLE. קונקורדנציה חדשה לתנ"ך. Thesaurus of the Language of the Bible. Hebrew and Aramaic. Roots, Words, Proper names, Phrases and Synonyms. המלון החדש, Israel 2000. 5. painos. (Hepreankielinen).
- Finkelstein, Israel & Silberman, Neil Asher: THE BIBLE UNEARTHED. Archaeology's new vision of ancient Israel and the origin of its sacred texts. Touchstone, New York, USA 2002.

- Flusser, David: JESUS. The Hebrew University Magnes Press, Jerusalem, Israel 2001. 3. painos.
- FROM THE FOUNDATIONS. A LEXICON OF CONCEPTS IN JUDAISM. מִן הַמָּסָד. Karta, Jerusalem, Israel 1986. (Hepreankielinen).
- Gascoigne, Bamber: KRISTIKUNNAN HISTORIA. Weilin+Göös, 1978 (Alkuteos: The Christians; käännös: Anja Haglund).
- Glatzer, Mordechai (toim.): COMPANION VOLUME. הארות. JERUSALEM CROWN. כְּתָר יְרוּשָׁלַיִם. The Bible of the Hebrew University of Jerusalem. Jerusalem, Israel 2002.
- Goldberg, Harvey E. (toim.): THE LIFE OF JUDAISM. University of California Press, Berkeley, USA 2001.
- Goren, Shelomo (rabbi): ספר הר הבית. האידרא רבה ומסורה לעם. Jerusalem, Israel 2004. (Hepreankielinen).
- Gower, Ralph: RAAMATUN IHMISTEN MAAILMA. Raamatun Tietokirja, Vantaa 1990. Suomeksi toimittanut: Risto K. Träff.
- Grant, Michael & Hazel, John: WHO'S WHO IN CLASSICAL MYTHOLOGY. Routledge, Lontoo, Englanti 2003.
- Gyllenberg, Rafael: UUDEN TESTAMENTIN KREIKKALAIS-SUOMALAINEN SANAKIRJA. Yliopistopaino, Helsinki 2001. 5. painos.
- Hallenberg, Helena & Perho, Irmeli: ARABIAA VASTA-ALKAJILLE – SEESAM AUKENE! Yliopistopaino, Helsinki 2002.
- Hanski, Jari: JUUTALAVISIHA SUOMESSA 1918-1944. Ajatus Kirjat, Helsinki 2006.
- Harviainen, Tapani & Illman, Karl-Johan (toimittaneet): JUUTALAINEN KULTTUURI. Otava, helsinki 1998.
- Har-Zahav, Tzvi: HEPREAN KIELIOPPI. 6-osainen. Tel-Aviv, Israel 1956. (Hepreankielinen). (הר־זָהָב, צְבִי: דִּקְדוּק הַלְשׁוֹן הָעִבְרִית. הוצאת מחברות לספרות. תל־אביב ישראל 1956).
- Hazel, John: WHO'S WHO IN ROMAN WORLD. Routledge, Lontoo, Englanti 2002. 2. painos.
- Hämeen-Anttila, Jaakko: MARE NOSTRUM. LÄNSIMAISEN KULTTUURIN JUURILLA. Otava, Helsinki 2006. 3. painos.
- Hämeen-Anttila, Jaakko: ISLAMIN KÄSIKIRJA. Otava, Helsinki 2005. 5. painos.
- ISO RAAMATUN TIETOSANAKIRJA (3 osaa). Raamatun Tietokirja, Tikkurila 1972.
- Jastrow, Marcus: THE DICTIONARY OF THE TARGUMIM, THE TALMUD BAVLI AND YERUSHALMI, AND THE MIDRASHIC LITERATURE חורב. ת – א. Jerusalem, Israel 1903.
- JERUSALEM CROWN. כְּתָר יְרוּשָׁלַיִם. The Bible of the Hebrew University of Jerusalem. Jerusalem, Israel 2000.
- Josefus, Flavius: JUUTALAISSODAN HISTORIA. WSOY, Helsinki 2004. Käännös keikasta: Pauli Huuhtanen.
- Josephus, Flavius: THE NEW COMPLETE WORKS OF JOSEPHUS. Kregel, USA 1999. Käännös kreikasta englanniksi: William Whiston; kommentaari: Paul L. Maier.
- Karilas, Yrjö & Karilas, Tauno: HISTORIAN HAHMOJA. ELÄMÄKERRALLINEN HAKEMISTO. WSOY, Porvoo 1956.
- Kashani, Reuben: ISRAELIN JUHLAT JA KULTTUURIPERINNE. Beracha-kutannus. Kirjapaino Fram, Vaasa 1998.
- Kautzsch, E. (toim.): GESENIUS' HEBREW GRAMMAR. Clarendon Press, Oxford, Englanti 1910. 2. laajennettu englannin kielinen painos.
- Kedourie, Elie (toim.): THE JEWISH WORLD. REVELATION, PROPHECY AND HISTORY. Thames&Hudson, Lontoo, Englanti 1979.
- Klein, Ernst: A COMPREHENSIVE ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE HEBREW LANGUAGE. Carta Jerusalem. The University of Haifa, Israel 1987.
- Kozodoy, Ruth: JUUTALAISET JUHLAPÄIVÄT. Opetushallitus, Helsinki 2001.
- KUKA ON KUKIN RAAMATUSSA. Valitut Palat, Helsinki 1996. (Toimittanut: Matti Konttinen;

käännös englannista: Kai Takkula).

- Kuparinen, Eero: ALEKSANDRIASTA AUSCHWITZIIN. ANTISEMITISMIN PITKÄ HISTORIA. Atena Kustannus OY, Jyväskylä 1999.
- LeCornu, Hillary & Shulam, Joseph: A COMMENTARY ON THE JEWISH ROOTS OF GALATIANS. Academion, Jerusalem, Israel 2005.
- Leick, Gwendolyn: WHO'S WHO IN ANCIENT NEAR EAST. Routledge, Lontoo, Englanti 2002.
- Liljeqvist, Matti: HEPREA-SUOMI, ARAMEA-SUOMI. VANHAN TESTAMENTIN SANAKIRJA. Aikamedia Oy, Saarijärvi 2004.
- Liljeqvist, Matti: KREIKKA-SUOMI UUDEN TESTAMENTIN SANASTO. Aika Oy 2001.
- Madden, Thomas F. (toim.): RISTIRETKET. Gummerus 2005 (Alkuteos: Crusades - The Illustrated History; käännös: Veikko Ahola).
- Miles, Christopher & Norwich, John Julius: LOVE IN THE ANCIENT WORLD. Weidenfeld & Nicholson, Lontoo, Englanti 1997.
- Morag, Shelomo: STUDIES IN HEBREW. The Hebrew University Magnes Press, Jerusalem 2003. (Hepreankielinen).
- Moscati, Sabatino (toim.): THE PHOENICIANS. I.B.Tauris, Lontoo 2001.
- Myllykoski, Matti & Lundgren, Svante: MURHATUN JUMALAN VARJO. ANTISEMITISMI KRISTINUSKON HISTORIASSA. Yliopistopaino, Helsinki 2005.
- Nenonen, Mikko: NOITAVAINOT EUROOPASSA. IHMISEN PAHUUS. Atena, Jyväskylä 2007.
- Newman, Yacov & Sivan Gavriel: JUDAISM A - Z. LEXICON OF TERMS AND CONCEPTS. Jerusalem, Israel 1980.
- NOVUM TESTAMENTUM GRAECE. Nestle, E.; Aland, B. & Aland K. (eds.). Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, Saksa 1999. 6. painos.
- NOVUM TESTAMENTUM GRAECE ET LATINE. Nestle, E.; Aland, B. & Aland K. (eds.). Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, Saksa 2000. 4. painos.
- NOVUM 1-5. UUSI TESTAMENTTI SELITYKSIN. Raamatun Tietokirja, Vantaa 1980.
- NUORTEN UUSI TESTAMENTTI JA PSALMIT. Raamattu Kansalle Oy 2002.
- OPAS RAAMATUN MAAILMAAN. Valitut Palat, Helsinki 2000. (Toimittanut: Kaarina Turtilla; käännös englannista: Kai Takkula).
- Pakarinen, Weikko: KREIKAN KIELIOPPI. SKS, Helsinki 1993. 6. painos.
- PYHÄ RAAMATTU. VANHA TESTAMENTTI KÄÄNNÖS VUODELTA 1933. UUSI TESTAMENTTI KÄÄNNÖS VUODELTA 1999. Raamattu Kansalle Oy. Saarijärven Offset Oy, Saarijärvi 2000.
- RAAMATTU. VANHA TESTAMENTTI KÄÄNNÖS VUODELTA 1933. UUSI TESTAMENTTI KÄÄNNÖS VUODELTA 1938. VANHA JA UUSI TESTAMENTTI KÄÄNNÖS VUODELTA 1992. Genesis-Kirjat, Jyväskylä 1993.
- Riley-Smith, Jonathan: THE OXFORD ILLUSTRATED HISTORY OF THE CRUSADES. Oxford University Press, Oxford, Englanti 1995.
- Rosenthal, Franz: A GRAMMAR OF BIBLICAL ARAMAIC. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, Saksa 1974. 4. painos.
- Salmi, J. W. & Linkomies, Edwin: LATINALAIS-SUOMALAINEN SANAKIRJA. Otava, Helsinki 2000. 16. painos.
- Samuelson, Norbert M.: JEWISH PHILOSOPHY. AN HISTORICAL INTRODUCTION. Continuum, Lontoo, Englanti 2003.
- Sana, Elina: KUOLEMAN LAIVA S/S HOHENHÖRN. JUUTALAISSUOMALAISTEN KOHTALO SUOMESSA. WSOY, Helsinki 2004.
- SEPTUAGINTA. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, Saksa 1979.
- Shechter, Yoseph: A LEXICON OF THE TALMUD. אוצר התלמוד. Dvir, Lod, Israel 2001. (Hepreankielinen).
- Shulam, Joseph & LeCornu, Hillary: A COMMENTARY ON THE JEWISH ROOTS OF ROMANS.

- Lederer, Baltimore, USA 1998.
- Steinsaltz, Adin: THE ESSENTIAL TALMUD. Basic Books, USA 1976. Käännös hepreasta englanniksi: Chaya Galai.
  - Stiller, Ruben: SUOMI FINLAND. Teos, Helsinki 2006.
  - Streng, Adolf V.: LATINALAIS–SUOMALAINEN SANAKIRJA. SKS, Helsinki 1997. 5th ed5. painos.
  - Strong, James: THE NEW STRONG'S EXPANDED DICTIONARY OF BIBLE WORDS. Thomas Nelson, USA 2001.
  - Tarmon, Asher & Uval, Ezri (suomeksi toim. Seppo & Paula Seppälä): HEPREAN VERBITAULUKOT. Uusi laajennettu laitos. Tamir, Jerusalem, Israel 1998. 4. painos.
  - TEFILLIN. Habad, Jerusalem, Israel 1974. (Hepreankielinen).
(תפילין. עיונים, הלכות ומנהגים, סיפורים. מכון ליובאוויטש כפר חב"ד, ירושלים, ישראל 5734).
  - THE HOLY BIBLE. OLD AND NEW TESTAMENTS IN THE KING JAMES VERSION. Thomas Nelson, Nashville, USA 1970.
  - THE NEW SCOFIELD REFERENCE BIBLE. Toimittanut: C. I. Scofield, D. D. Oxford University Press, New York, USA 1967.
  - THE NEW STANDARD JEWISH ENCYCLOPEDIA. New revised edition. Massada Press, Jerusalem, Israel 1975.
  - Tunnustuskirjat (Suomen evankelis-luterilainen kirkko):
<http://www.nic.funet.fi/pub/doc/religion/christian/library/fi/tunnustuskirjat/>
  - Unger, Merrill F.: RAAMATUNLUKIJAN KÄSIKIRJA. Raamatun Tietokirja, Vantaa 1986. Suomeksi toimittanut: Pekka Nieminen.
  - Watson, David & Jenkins, Simon: JEESUS ENNEN JA NYT. Päivä, Hämeenlinna 1984. Käännös: Outi Toivari.
  - Wilson, Edmund: THE SCROLLS FROM THE DEAD SEA. W.H.Allen, Lontoo, Englanti 1956. 4. painos.
  - Wistrich, Robert S.: WHO'S WHO IN NAZI GERMANY. Routledge, Lontoo, Englanti 2002.
  - Wright, W.: A GRAMMAR OF THE ARABIC LANGUAGE. Cambridge University Press, Cambridge, Englanti 1997. 3. painos.
  - Yamauchi, Edwin: ENSIMMÄISTEN KRISTITTYJEN MAAILMA. Raamatun Tietokirja, Vantaa 1981. Käännös: Marja Liljeqvist.
  - Young, Robert: YOUNG'S ANALYTICAL CONCORDANCE TO THE BIBLE. Hendrickson, Peabody, USA 2004.
- Lisäksi lukuisia internetsivustoja, joita en voi tässä yhteydessä yksityiskohtaisesti luetella.
- Rabbiinista hepreankielistä kirjallisuutta, jota ei ole tässä yhteydessä mielekästä luetella, niitä voit katsoa esimerkiksi kirjoituksista:
- JUUTALAINEN NÄKÖKULMA TOORAAN
  - MIŠNAN TRAKTAATTI PIRKE AVOT SUOMEKSI
  - RABBIINISEN RAAMATUN PERINTEISET KOMMENTAARIT
  - RAAMATUN KASVIT HEPREAKSI
- ym.

HUOMIO !

En ole käyttänyt kaikkia lähteitä juuri tässä kirjoituksessa, mutta kuitenkin haluan mainita ne lähteinä, koska olen ammentanut niistä tietouttani, vaikka en välttämättä pystyisikään aina erittelemään yksittäisiä teoksia ja niiden tietoja toisistaan. Jos sinulle herää kysymyksiä jostakin tietystä aiheesta, mainitsemastani asiasta tai lähteestä, tai et ole ymmärtänyt kaikkea mitä olen kirjoittanut: Ole hyvä, rohkaise mieleesi ja kysy! Vastaan mielelläni kysymyksiin ja tarkennan epäselviksi jääneitä asioita ja aiheita.